

UOT 81'28;81'286

NURAY ƏLİYEVƏ

**NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏKİ BƏZİ KÖHNƏLMİŞ
SÖZLƏRİN ETNOLİNGVİSTİK TƏHLİLİ**

Naxçıvan dialekt və şivələrinin materiallarından seçilən müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik sayılan ağırmax, alçax, arı, yaşmax, yazı, qanrılmax, pitik, əppək, yey, güz, dişətmək kimi leksik vahidlərin şivələrdə yaşaması dilin qədim tarixindən xəbər verir. İlk anadilli abidələrimizdə, qədim dastanlarımızda, folklor nümunələrimizdə, türk dillərinə aid qədim lüğətlərdə, türk dillərini araşdıran tədqiqatçıların əsərlərində bu sözlərin işlənməsi və semantikasının məhz bu gün Naxçıvanın ayrı-ayrı kəndlərində qeydə aldığı kimi izah olunması onu göstərir ki, bütün dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də dialekt və şivələr dil tarixini özündə yaşadır. Belə ki, həmin sözlər qədim türk dillərində, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında, Nəsiminin, Füzulinin, Xətəinin əsərlərində, ilk anadilli məsnəvimiz olan "Dastani-Əhməd Hərəmi" də, Əlinin "Qisseyi-Yusif" əsərində eyni mənada işlənmişdir. Bu əsərlərdən nümunələr gətirməyimiz təsadüfi deyil. Çünki köhnəlməmiş sözləri müəyyənləşdirərkən tarixilik prinsipinə əsaslanmaq, sözə tarixi baxımdan yanaşmaq vacibdir. Köhnəlməmiş sözlər arxaizmlər və tarixizmlər kimi qruplara ayrılır. Arxaizmlər adları dəyişən, lakin özü bu gün də mövcud olan əşya və hadisələrin vaxtilə ifadə olunduğu sözlərdir. Ağırmax, alçax, arı, qaxmax, dirrik, qanrılmax kimi sözlər dialektdə işlənən arxaik sözlərə nümunə ola bilər. Tarixizmlər isə keçmiş həyat və məişətin dəyişməsi ilə əlaqədar əşya və ya hadisənin özü aradan çıxdığı üçün adını ifadə edən sözün də işləklidən qalması ilə yaranan yaşmax, bəhrə, zəncirə, xillix kimi leksik vahidlərdir.

Açar sözlər: *dialektologiya, Naxçıvan dialekt və şivələri, leksika, arxaizmlər, tarixizmlər.*

Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibinə nəzər saldıqda burada çoxlu miqdarda arxaik sözlərə rast gəlirik ki, onların bəziləri digər dialekt və şivələrimizdə də işlənir. Bəziləri isə yalnız adı çəkilən şivələrdə işlənir. Burada həmin sözlər digər türk dilləri və onların dialektləri, eyni zamanda dilimizin dialekt və şivələri ilə müqayisəli şəkildə etnolingvistik tədqiqata cəlb olunacaq.

Məlumdur ki, bəzi anlayışlar şəraitlə əlaqədar olaraq köhnələrək fərdi tətbiq çərçivəsində qalır. Onların adları da ədəbi dildə arxaikləşir və yalnız künc-bucaqda, məhəlli danışığda saxlanılır. Belə sözlər şivələrdə aktiv şəkildə işlənir və müasir dövrümüzdə ədəbi dilin zənginləşməsinə də xidmət edir.

Dialekt və şivələrdə işlənən hər hansı bir leksik vahidi arxaizm kimi qəbul edərkən hansı meyarlar əsas götürülməlidir? Müasir ədəbi dildə işlənməyən hər bir sözü köhnəlməmiş söz kimi qəbul etmək mümkündürmü? Bu barədə dilçilik ədəbiyyatında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Yəni konkret bir fikir mövcud deyil. Lakin leksik vahidləri arxaik söz kimi qeyd edərkən müəyyən cəhətlərə fikir vermək lazımdır. Həmin məsələ ilə bağlı R.Rüstəmov yazır: "Məgər müasir Azərbaycan dilində işlənməyən, lakin dialekt və şivələrimizdə təsadüf edilən hər hansı bir sözü, bu sözün türk dillərinə aid qədim yazılı abidələrdə və lüğətlərdə, müasir türk dillərində mövcud olmağına baxmayaraq, arxaizm adlandırmaq olarmı? Bizə elə gəlir ki, bu şərtlər müəyyən sözü arxaizm adlandırmaq üçün kifayət deyildir, ikinci, üçüncü dərəcəli amillərdir. Bizcə, arxaizm adlandırılan bu və ya digər sözün konkret bir dilin əvvəlki dövrlərinə aid yazılı mənbələrində işlənməsi əsas şərt, əsas amildir. Bir halda ki, müəyyən bir söz konkret bir dilin yazılı mənbələrində işlənməyib, o sözü müasir ədəbi dil üçün arxaikləşmiş söz kimi necə və nəyə əsasən adlandırmaq olar" [13, s. 6]. Biz də bu fikirlə şərikik və ona

görə də haqqında danışacağımız arxaik sözlərə aid klassik ədəbiyyatımızdan, ilk anadilli əsərlərimizdən nümunələr gətirməyi vacib hesab edirik. Çünki köhnəlmiş sözləri müəyyənləşdirərək tarixilik prinsipinə əsaslanmaq, sözə tarixi baxımdan yanaşmaq vacibdir. S.Cəfərov qeyd edir ki, köhnəlmiş sözləri arxaizmlər və tarixizmlər kimi qruplara ayıra bilirik [3, s. 66]. Arxaizmlər adları dəyişən, lakin özü bu gün də mövcud olan əşya və hadisələrin vaxtilə ifadə olunduğu sözlərdir. Tarixizmlər isə keçmiş həyat və məişətin dəyişməsi ilə əlaqədar əşya və ya hadisənin özü aradan çıxdığı üçün adını ifadə edən sözün də işləklidən qalması ilə yaranır.

Qanrılmax. Naxçıvanda bu söz “dönmək, geri çevrilmək, dönüb baxmaq” mənasında işlənir: – Elə isdiyirdim qanrılmaq baxam kişiye bi də baxdım yoxdu (Zeynəddin). –Xətali kimin dünənənərim güya dala qanrılmaq damarım atdım dərbəşəmmirəm (Culfa). Bölgəyə aid folklor nümunələrində də bu söz tez-tez işlənir:

Bulaq yolu qulaşdı
Yanı xanalı daşdı.
Qanrıldım geri baxdım,
Saç boynuma dolaşdı.

Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibində eyni zamanda qanırmaq sözü də vardır ki, bu da “arxaya çevirmək, burmaq” mənalarında işlənir. Azərbaycan dilinin İmişli şivələrində qanırılmaq, Yerevan şivələrində qanırmaq, Qazax və Tovuzda qanırılmaq “çevrilmək, dönmək” mənasında qeydə alınmışdır. Qazax, Tovuz, Gədəbəy, Çəmbək şivələrində qanırmaq/qanırılmaq, Şəki dialektində qanırmaq “burmaq” [1, s. 305] mənasında işlənir.

Qədim türk yazılı abidələrində konqurmaq “qanırılmaq, çevrilmək” [6, s. 510] mənasında göstərilmişdir. M.Kaşğari eyni mənada kadhırlı: –Anınq boynı kadhırlı (Onun boynu büküldü, əyildi, qanırıldı), “sökmək, qanırmaq” mənasında isə konqur feilini qeydə almışdır [8, II c., s. 313].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da bir neçə yerdə bu söz işlənir: – Aslan kimi duruşundan, qanrılıban baxışından, ağam Beyrəyə bənzədirəm ozan səni [9, s. 43].

Türk dillərinə aid lüğətlərdə, ilk anadilli ədəbiyyat nümunələrində bu sözə az rast gəldik. Lakin “Kitabi-Dədə Qorqud”da, M.Kaşğaridə də qeyd olunması göstərir ki, bu feil həmin dövrlərdə ədəbi dilimizdə işlənmiş, bu gün isə arxaikləşmişdir. Naxçıvan dialekt və şivələrində, o cümlədən dilimizin bəzi digər dialekt və şivələrində isə işlənərkəndir.

Bir qisim sözlər vardır ki, onlar ədəbi dilimiz üçün arxaikləşmiş, lakin Naxçıvan dialekt və şivələrində az da olsa işlənir. Bu sözlər daha çox köhnə quruluş, təsərrüfat formaları ilə bağlıdır. Onların bəzisi müəyyən mənə dəyişikliyinə uğramış və bu gün fərqli mənada işlənir, bəziləri isə yalnız keçmişdən söhbət düşəndə işlənir. Belə sözlər keçmiş həyat və məişətlə bağlı əşyaların, məfhumların köhnələrək meydana çıxması nəticəsində köhnəlir və arxaikləşir. Bu cür sözləri dilçilik ədəbiyyatlarında tarixizmlər adlandırırlar. Onlar köhnə həyatı canlandırmaq məqsədi ilə işlədilir.

Pitix’. Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən maraqlı leksik vahidlərdən biridir. Bu söz “kağız, məktub” mənasında şivələrdə işlənir: – Getmişdi Səmaya molla bir pitix yazmışdı oğlana (Naxçıvan). –Yazgınen bir pitiyə, ver aparım bir başıçıxan adama gösdərim, görüm nə deyir (Şahbuz). –Arvat yazmışdı bir pitiyə, unu da hara qoymuşam tapamıram (Culfa). Naxçıvana aid folklor mətnlərində də bu söz geniş şəkildə işlənir: –Bir dəfə təsadüfən pulun yubandığını gören arvadı Məsmə, – bəs biz neyniyəcəyix? – deyə, Qəssaboğluya bir pitik yazır [12, s. 380].

Bəzən ədəbi dildə də cadu-piti/cadu-pitik birləşməsinin tərkibində işlənir. Maraqlıdır

ki, bu söz dilimizin Tovuz şivələrində tamamilə fərqli mənada, “qadın paltarında naxış, bəzək” [1, s. 457] mənasında qeydə alınmışdır.

Dil tarixinin tədqiqi göstərir ki, bu söz dilimizdə qədim vahidlərdən biridir. Bütün yazılı abidələrdə bit feilinin “yazmaq” mənasında işləndiyi qeyd edilir. Müxtəlif türk dillərində bit/biçi/bitiv/bitiv//bitik//bitik “məktub, sənəd, kitab” mənasında işlənir [14, s. 157]. Hətta M.Fasmer rus dilindəki *печать* sözünün etimologiyasını izah edərkən belə bir mülahizə irəli sürür ki, ola bilsin ki, bu söz türk dillərindəki bitik sözündən yaranmışdır [5, s. 255]. “Qədim türk sözləri lüğəti”ndə bitig “kitab, əlyazma, sənəd”, bitigçi “yazıçı” mənalarında, M.Kaşğaridə də bitik “məktub, yazı” kimi izah olunur. R.Əsgər yazır: “Divan”ın oğuz leksikasına aid olan sözlərinin bir qismi bu gün bizim üçün arxaik olsa da, oxucuda müəyyən assosiasiya yaradaraq təxminən anlaşılır. Məsələn: alp “bahadır”, bitik “yazı, məktub” [8, IV c., s. 26]. “İbn-Mühənnə lüğəti”ndə də bitikçi “yazıçı”, bitikləmək “yazmaq” [7, s. 20] mənasında göstərilir. Müasir qırğız dilində biçik “kitab” deməkdir.

İlk anadilli abidələrimizdə də bit/bitik eyni mənada işlənir. “Dastani-Əhməd Hərami”də “nüsxə, dua” kimi izah olunur: – Güləndam aydır: imdi dur, görəsən, Bənə andan bitilər yazdırasan [4, s. 108].

Göstərdiyimiz nümunələrdən fərqli olaraq Naxçıvan dialekt və şivələrində bu söz pitix variantında işlənir. b>p əvəzlənməsi hadisəsi regionda geniş yayılmış səs əvəzlənmələrindən biridir. Bu hadisəyə qapalı saitlərdən əvvəl söz önündə, bəzən də söz axırında təsadüf edilir: pişməx, piçənəx’, şüpe və s. Bəzi müəlliflərə görə bu sözün pitik variantı daha qədim, bitik variantı isə sonradan yaranandır [14, s. 156].

Əpbəx’. Naxçıvan dialekt və şivələrində “çörək” mənasında işlənir: – Bir tikə əpbəyimiz, suyumuz var, bı günümüze min şükür (Naxçıvan). – Bir nüsübətnən, yetimçiliyənən yekəldilər bı uşaxlar, imdi əlləri əpbəyə çatır ta (Bənəniyar). – Ay bala, əpbəyi gətirir sırıya düzüp gözdətməzdər, günahdı (Cəhri). Qədimdən bu günə bu arxaik sözün inkişafını izləsək, görürük ki, onun ilk variantı ətmək olmuş, sonra səs əvəzlənmələri nəticəsində şivələrdə əpbəx’//əppəx’ formasına düşmüşdür. Dilimizin bir çox digər dialekt və şivələrində də işlənərkəndir. Şəki dialektində bu söz epbex’ formasında [1, s. 162], Ağdam, Çəmbək, Goranboy, Mingəçevir, Tovuz, Yevlax şivələrində əpbəx’, Oğuz şivələrində əpbəy, Dərbənd dialektində əppeq, Ağdaş, Göyçay, Kürdəmir şivələrində əppək [1, s. 174-175] variantında qeydə alınmışdır.

Bu qədim leksik vahidin “çörək” mənasında “İbn-Mühənnə lüğəti”ndə ətmək, M.Kaşğaridə ətmək (Ol manqa ətmək sundı – O mənə çörək təqdim etdi, verdi)//əpmək (yağma, toxsi, oğuz və qırpaq ləhcələrində) [8, II c., s. 55; 178] variantlarına rast gəlirik.

Əkmək//əpmək//ətmək//ötmək//ötpək formasında müxtəlif türk dillərində işlənmişdir. Tədqiqatçılara görə bu sözün ən qədim forması əpmək olmuşdur. Tatar dilində ipi, başqırd dilində əpəy də “çörək” deməkdir. Əkmək variantını isə qədim forma hesab etmək olmaz. Bu sözə ilk dəfə XVII əsrdə rast gəlirik. Araşdırdığımız qədim türk yazılı abidələrində də bu varianta rast gəlmədik. Xalq etimologiyasına əsaslanaraq, bu söz ək feilindən yaranmışdır [14, s. 254-255]. Əpmək//ətmək ilkin formasından Naxçıvan dialektində tədricən əpbəx’ forması yaranmışdır ki, burada yarımçıq irəli assimilyasiya nəticəsində pm>pb hadisəsi baş vermişdir. Naxçıvan dialekt və şivələrində bu hadisə çapba, qapba, cırpba, səpbə kimi sözlərdə də baş verir.

Naxçıvana aid folklor nümunələrində də bu söz tez-tez işlənir: Oğlan deyir: – İndi ala salgınen əppəkəyanın üstünə, vur təndirə.

Əppək qaldı, su haray!

Su qaldı, molla haray!

“Yağlı əpbəy olup göyə çəkilmək”, “əpbəyinin duzu olmamaq” kimi frazeoloji birləşmələrin tərkibində də bu leksik vahidə rast gəlirik.

Müasir Türkiyə türkcəsində ekmək “çörək” mənasında bu gün də ədəbi dil səviyyəsində işlənir. Türkiyə ağızlarında isə bu sözün emək, etmək, etmək, etmə variantları da var. Başqırd və tatar türklərində “çörək” mənasını ikmək sözü ifadə edir.

İlk anadilli abidələrimizdə də bu söz etmək variantında işlənmişdir. “Qisseyi-Yusif”də: – Yusif aydurur, siz duz-ətmək almadınız [10, s. 143].

Zəncirə. “Keçmişdə arxalığın ətəyinə tikilən bəzəkli gümüşü haşiyə” mənasında Culfa şivələrində və Ordubad dialektində qeydə alınmışdır: – Qəbaxlarda zəncirəli ərxaılıx geyərdilər (Vənənd) – Zəncirə geşmişdə tikirdilər paltarın ətəyinə, indi day yoxdu (Ordubad) – Zəncirə ən çox varmların paltarında olardı (Aza). Regiona aid folklor mətnlərində də həmin sözə rast gəlirik:

Qara tuman xarıldar, haxışta,
Zəncirəsi parıldar, haxışta,
Özgə məni sevirdi, haxışta,
Əmim oğlu mırıldar, haxışta.

Bədii ədəbiyyat nümunələrində də bəzən bu sözə rast gəlirik. M.S.Ordubadidə: Qırmızı çuxası, yaxa zəncirə; Ətkələri uzun, sallanır yerə. İrəvan şivələrində “məxmər və zərli paltarın ətəyinə tikilən bəzəkli haşiyə” [2, s. 420] mənasında qeydə alınmışdır.

Məlumdur ki, arxalıq keçmişdə Qafqaz xalqlarında kişi və qadınların geyindiği çox geniş yayılmış üst geyimi idi. Uzun, yaxası açıq, beli ensiz, bədənə kip yapışan gödəkçə formasında olan bu geyim növü müxtəlif növ parçalardan tikilirdi. 1920-ci illərə qədər istifadə olunmuşdur. Dilimizdə, o cümlədən digər türk dillərində bir çox türkmənşəli geyim adları vardır ki, bunlardan biri də arxalıqdır. Lakin bu gün həmin geyimlərin əksəriyyətinin adı arxaıqlaşmışdır. Arxalıq da belə geyimlərdəndir. Qadınların arxalıqları kişilərininkindən fərqli olaraq rəngarəng olur, müxtəlif naxışlarla, xəzlə bəzədilirdi. Arxalığa vurulan belə bəzəklərdən biri də zəncirə idi. Zəncirə arxalığın ətəyinə, bəzən isə yaxasına bir-birinə ilişmiş halqalar ardıcılığı, yəni zəncir şəklində işlənmiş gümüşü və qızılı bəzəkdir.

Arxalıq müasir dövrümüzə xalq arasında istifadə olunmur və geyim köhnəliyi üçün onun adı da, ona vurulan bəzəklərin adı da dilimiz üçün arxaik hesab olunur.

Xıllıx. Ordubad dialektində “yundan hazırlanan yapıncı” mənasında işlənir. – Xıllığı geşmişdə çobannar geyərdi (Bist). – Xıllıx güzəmnən hazırıydılar o vaxdı (Aza). Bu söz ədəbi dilimiz üçün xarakterik deyil. Digər dialekt və şivələrimizdə də rast gəlmədik. Xıllıx güzəmdən hazırlanan yapıncıdır. Çobanlar qoyun otaran zaman onu geyindirilər. Qolsuz, uzun, enli geyim növüdür. Çöldə geyildiği üçün əsasən qara rəngdə olurdu. Heyvandarlıqla məşğul olan əhali arasında çox geniş yayılmışdır. Lakin müşahidələrimiz göstərir ki, bu gün artıq çobanlar bu geyim növündən çox az istifadə edirlər, yaxud da etmirlər. Fikrimizcə, Ordubad rayonunda bu sözün xıllıx adlandırılmasının səbəbi onun güzəmdən hazırlanması ilə bağlıdır. Məlumdur ki, güzəmə payızda qırılan yundur və bu yun iri, saçaqlı deyil, balaca-balaca olur. Azərbaycan dilinin Kürdəmir şivələrində xılxa “yunun çıxarı, yunun irisini götürəndən sonra qalan xırdaları” [1, s. 243] mənasında işlənir. Xıllıx da balaca yundan hazırlandığına görə bu sözlər arasında semantik cəhətdən uyğunluq vardır. Bəzi dilçilərin fikrincə xıllıx yunan dilindən alınmış sözdür.

Zaman keçdikcə cəmiyyət alınma sözlərin bəzən dilə zərərli təsirini müşahidə edir və

beləliklə də milli sözlərə yönəlmə baş verir. Bu cür sözlər öz milli qarşılıqları ilə əvəz olunmağa başlayır. Burada isə əsas baza rolunu dialekt və şivələrin lüğət tərkibi təşkil edir. Nəticədə isə bir zamanlar arxaıqlaşaraq dilin lüğət tərkibindən çıxmış sözlər yenidən dilə qaytarılır. Bu proses arxaizmlərin yenidən dirilməsinə, ədəbi dil üçün işlək sözlə çevrilməsinə səbəb olur. Bu isə öz-özlüyündə dil üçün çox faydalı bir prosesdir və dilin leksikasının milliləşməsinə xidmət edir.

Naxçıvan dialekt və şivələri üzərində apardığımız tədqiqatlar bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bölgənin özünəməxsus dialekt xüsusiyyətləri var və bu xüsusiyyətlər çox qədim dövrlərdən formalaşmışdır. Onlar Azərbaycan dilinin tarixi inkişafını izləməyə imkan yaradır, bu dilin tarixinə aid çox maraqlı faktlar verir və onların öyrənilməsi dildə gedən bir sıra etnolingvistik proseslərin şərh edilməsinə də yol açır. Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksikasının əsasını təşkil edən və ədəbi dilimiz üçün arxaik sayılan sözlər daşdığı semantik yük baxımından bir çox türk dilləri ilə eyniyyət təşkil edir. Dialektoloji müstəvidə bu cür müqayisəli tədqiqatların aparılması müxtəlifdilli xalqlar arasında dil münasibətlərinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Yekun olaraq deyə bilərik ki, müəyyən tarixi mərhələlərdə dillərarası inteqrasiyada dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibi bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu prosesdə dildə köhnələn sözlər dialekt və şivələrdə qorunub saxlanmışdır. Naxçıvan dialekt və şivələrindən toplanmış materiallardan dialektoloji lüğət və atlasların hazırlanmasında da istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dialektoloji lüğəti / M.Ş.Şirəliyev və M.İ.İslamovun redaktəsi ilə. Ankara: TDV Yayın Matbaacılıq, 1999, 653 s.
2. Bayramov İ.M. Azərbaycan dilinin dialekt leksikası. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 120 s.
3. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. II hissə: Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
4. Dastani-Əhməd Hərami. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 120 s.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х тт. Т. III (Муза-Сять). Москва: Прогресс, 1987, 832 с.
6. Xudiyev N.M. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 596 s.
7. İbnü-Mühenna lüğəti / Tərtib edən: Battal A. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1934, 105 s.
8. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk: 4 cildə. II c., 400 s.; IV c. (indeks), 752 s., Bakı: Ozan, 2006.
9. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər / Tərtib edən S.Əlizadə. Bakı: Öndər, 2004, 376 s.
10. Qul Əli. Qisseyi-Yusif. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 216 s.
11. Quliyev Ə.A. Naxçıvan dialekt və şivələrinin bəzi leksik xüsusiyyətləri // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2006, № 4, s. 108-115.
12. Naxçıvan folkloru antologiyası: 3 cildə. III c. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 765 s.
13. Rüstəmov R.Ə. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaıqlaşmış feillər // Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, 17 c., 1963, s. 5-37.
14. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б»). Москва: Наука, 1978, 349 с.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: naliyeva22@mail.ru

Nuray Aliyeva

ETHNOLINGUISTIC ANALYSIS OF SOME ARCHAIC WORDS IN NAKHCIVAN DIALECTS AND ACCENTS

The usage of the lexical units as *ağırramax*, *alçax*, *arı*, *yaşmax*, *yazı*, *qanılmıx*, *pitik*, *əppək*, *yey*, *güz*, *dişətmək* being chosen from Nakhchivan dialects and accents which are considered to be archaic for our literary language inform on the ancient history of the language. In our initial monuments of native language, old eposes, folk texts, old dictionaries of Turkish languages, in the researcher's works studying the Turkish languages explaining the usage and semantics of these words as just today we noted in separate Nakhchivan villages shows that as in all languages in the Azerbaijanian language dialects and accents keep the history of language in itself. Thus the very words had been used in the same meaning in the ancient Turkish languages, in "Kitabi-Dede Korkut" epos, in Nasimi's, Fuzuli's, Khatai's works, in the first distich in our native language "Dastani-Ahmad harami", in Ali's work of "Gissei-Yusif". It is not random that we cite examples from these works. Because, while determining the obsolete words it is necessary to base on the historicity principles, to approach the word in the historical point of view. The obsolete words are grouped as archaisms and historicisms. Archaisms are the words timely expressed the things and events that the names had changed but still exist today as well. The words as *ağırramax*, *alçax*, *arı*, *qaxmax*, *dirrik*, *qanılmıx* can be samples for archaic words used in dialect. And historicisms are the lexical units as *yaşmax*, *bəhrə*, *zəncirə*, *xıllıx* occurring with the things and events being out of use as a result of their disappearance related in change of old living and mode of life.

Keywords: *dialectology, Nakhchivan dialects and accents, lexicon, archaism, historicism.*

Нурай Алиева

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ УСТАРЕВШИХ СЛОВ В НАХЧЫВАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ГОВОРАХ

Существование в говорах таких лексических единиц, как *ağırramax*, *alçax*, *arı*, *yaşmax*, *yazı*, *qanılmıx*, *pitik*, *əppək*, *yey*, *güz*, *dişətmək*, выявленных в материалах нахчыванских диалектов и говоров и считающихся архаичными для современного языка, свидетельствует о древности истории языка. Использование этих слов в письменных памятниках на родном языке, в древних эпосах, фольклорных образцах, древнетюркских словарях, в работах исследователей-языковедов в том значении, которое мы зафиксировали в разных селениях Нахчывана, еще раз показывает, что, как и во всех других языках, в азербайджанском языке диалекты и говоры хранят в себе историю языка. Эти слова употреблялись в одних и тех же значениях в древних тюркских языках, в эпосе «Китаби-Деде Коркут», произведениях Насими, Физули, Хатаи, в «Дастан-Ахмед Харами», первом произведении на нашем языке в жанре месневи, а также в произведении Кул Гали «Киссаи-Юсуф» были употреблены в тех же значениях. Мы привели примеры из этих произведений не случайно. А потому, что при выявлении устаревших слов надо опираться на принцип историзма, подходить к слову с исторической точки зрения. Уста-

ревшие слова делятся на архаизмы и историзмы. Архаизмы – это слова, которые вышли из употребления, хотя соответствующий предмет или явление до сих пор остаётся в реальной жизни. Такие слова, как *ağırramax* (баловать), *alçax* (подлец), *arı* (чистый, светлый), *qaxmax* (ударить), *dirrik* (огород), *qanılmıx* (поворачиваться), могут служить примерами архаизмов, употребляющихся в диалектах. Историзмы – это лексические единицы, которые выражают когда-то существовавшие, но вышедшие из обихода предметы и явления: *yaşmax* (яшмак), *bəhrə* (оброк), *zəncirə* (аграмант), *xıllıx* (бурка).

Ключевые слова: *диалектология, нахчыванские диалекты и говоры, лексика, архаизм, историзм.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 03.07.2019
Son variant 12.09.2019